

FILOZOFSKA RAZMATRANJA
PROBLEMA PRAVDE

Otfrid Hefe, *Pravda – filozofski uvod*,
preveo Vladimir Milisavljević,
izdavač, Akademska knjiga, Novi Sad, 2008.

Izdavačka kuća, *Akademska knjiga* iz Novog Sada, u svojoj biblioteci *Epimeleia*, posebnu pažnju posvećuje publikovanju relevantnih dela iz savremene filozofije, koja se ne bave samo problemima školske filozofije, već i najvažnijim pitanjima naše savremenosti. Dosad su u ovoj biblioteci, koju uređuje filozof Časlav Koprivica, između ostalih, objavljene knjige Hajdegera, Žižeka, Tejlora, a nedavno se ovim uglednim autorima pridružio uticajni nemački filozof Otfrid Hefe, svojom raspravom o problemu *Pravde*. Ovo je prvi filozofski spis ovog autora štampan na našem jeziku, a koji je, inače, poznat, kao jedan od najvećih evropskih stručnjaka za političku filozofiju i jedan od najboljih živih tumača Kantove filozofske misli.

Iako Hefe, ovu svoju knjigu, skromno naziva filozofskim uvidom u razmatranje problema pravde, ona, u stvari, predstavlja koncizan prikaz ranijih filozofskih istraživanja, ovog autora, u mnogo razvijenijem obliku, pre svega, u njegovim studijama *Politička pravda* (1987), i *Pravda kao razmena* (1991). O teorijskim kvalitetima Hefeove rasprave o problemu *pravde* govori i činjenica, da je ona, u kratkom vremenskom razmaku, od 2001. do 2007. godine, doživela tri nemačka izdanja. Pojava ove knjige na srpskom jeziku, što možemo zahvaliti prevodilačkom trudu filozofa Vladimira Milisavljevića, predstavlja, ne samo značajno obogaćenje našeg akademskog filozofskog diskursa, već i mogućnost da se, na mnogo širem teorijskom planu, raščiste neka od ključnih filozofskih, etičkih, pravnih i političkih pitanja, koja se nalaze u središtu aktuelnih debata o

problemu pravde. Stoga se može reći, da Hefeova knjiga o *Pravdi* dolazi u pravom trenutku, i da može da posluži kao vredan priručnik, koji će, s obzirom na dugogodišnji vapijući nedostatak kvalitetnih filozofskih rečnika i leksikona, zajedno sa čuvenom Rolsovom *Teorijom pravde* (1998), i poznatom Kelezenovom zbirkom ogleada pod naslovom *Šta je pravda* (1998 preveo Danilo N. Basta), značajno obogatiti našu prevodnu teorijsku literaturu o ovoj vrsti problema.

U prvom delu knjige, koji nosi naslov *Baština čovečanstva*, Hefe razmatra četiri važna aspekta pojma pravde koji čine: međukulturna srodnost u shvatanju pojma pravde, verovanje u božansko poreklo pravde u arhajskom razdoblju najstarijih civilizacija Egipta i Mesopotamije, Starog Izraela i Grčke i ukazuje na filozofsko utemeljenje ovog problema u Platonovim i Aristotelovim filozofskim učenjima.

Drugi odeljak ove rasprave posvećen je određenju samog pojma pravde oko koje se, prema Hefeu, vode oštri sporovi, ne samo u svakodnevnom životu, nego i u sofisticiranim savremenim pravnim i filozofskim diskusijama. Svi ti sporovi mogu se, po Hefeovom mišljenju, svesti na dva ključna pitanja: pod kojim uslovima se javlja izazov pravde i, s druge strane, koji se od odgovora na taj izazov zove – „pravda.“ Među uslovima bitnim za određenje pojma pravde, Hefe razlikuje subjektivne od objektivnih uslova. Iako je uobičajeno da se, kao jedan od najvažnijih objektivnih uslova, najčešće pominje oskudica, Hefe, smatra, da postoje i drugi uslovi, od kojih on posebno ističe ljudsku nezasićenost, koja hoće „uvek više“ i koja pritiska sve što je ljudsko – bilo da je reč o individui, grupi ili instituciji. U svojoj analizi, Hefe pokazuje da se pitanje pravde postavlja u čitavom području ljudskih odnosa, bilo da su ti odnosi bazirani na kooperaciji ili konkurenciji, ukoliko se pri tom, pojavljuju suprotstavljeni interesi, zahtevi i dužnosti. Objektivni uslov primene spor ili sukob, sastoji se u sporu ili sukobu. Zbog toga što spor ili sukob postoji, kako u ličnom ophođenju, tako i u poslovnom saobraćaju, kao i u društvenim institucijama i sistemima, u pravu i državi, odnosima između država, kao i u međusobnom odnosu između različitih generacija; u svim ovim područjima, u igri je pravda.

Prema Hefeu, kao fundamentalni princip društvenog morala, pravda ima rang najvišeg kriterijuma sveukupnog zajedničkog života, dok dobročinstvo predstavlja optimalano najviši kriterijum, a so-

lidarnost zauzima srednji položaj. Pod pretpostavkom da je bilans koristi i štete uopšte pozitivan on, po Hefeu, ne sme da služi jedino društvu kao kolektivu, već mora da koristi i svakom pojedincu. Stoga se mera pravde, za Hefea, sastoji u distributivnim i, istovremeno, kolektivnim koristima: koristi za svakog pojedinca, i za sve zajedno.

Pored društvenog aspekta pravde, njenom izuzetno važnom dimenzijom Hefe smatra ličnu pravednost koja se često shvata kao individualna vrlina. Kao uzor za ovaj stav, Hefeu je poslužio Sokrat koji je smatrao da je bolje „trpeti nego činiti nepravdu“, što je bilo u suprotnosti sa starogrčkim aristokratskim etosom, gde je trpljenje nepravde pripadalo samo robovima.

Epohalnu Sokratovu zaslugu, u uzdizanju vrednosti pravde, kao fundamentalne individualne i društvene vrednosti, Hefe vidi u njegovom osporavanju sofističke tvrdnje da „pravednom čoveku uvek ide gore nego nepravednom“. Nasuprot Sokratu, sofisti su u svojim filozofskim učenjima često isticali da pravednom čoveku, nedostaje bogatstvo, moć, čak i javno priznanje. Sokrat je odlučno odbacio ovo sofističko gledište. Za razliku od sofista, atinski filozof nije tvrdio da pravda služi samo „drugome“, već je smatrao da ona služi i onome ko je pravedan. Štaviše, Sokrat je verovao, da samo pravedni ljudi žive u međusobnom poverenju. Pored toga, pošto oni radije trpe nepravdu nego što je čine, oni isto tako poštuju sebe same kao što uživaju poštovanje onih do kojih im je stalo. Naprotiv, nepravedni ljudi nisu, po Sokratovom mišljenju, u neslozi samo sa drugima: kao robovi svojih protivrečnih žudnji, oni se takođe nalaze u neslozi sa sobom. Lišeni prijateljstva, poverenja u svet i samopoštovanja, oni, po Sokratu, vode bednu egzistenciju, dok samo pravedni ljudi vode život dostojan čoveka.

U trećem odeljku ove rasprave, Hefe, na koncizan način, kritikuje pojam pravde shvaćen u kontekstu pozitivizma i teorije sistema, i pokazuje zbog čega se utilitarizam ne može prihvatiti kao alternativa ovim teorijama. Glavna Hefeova zamerka koju on upućuje utilitarističkoj teoriji pravde sadržana je u njegovoj primedbi, da, maksimiranjem opšteg dobra, utilitaristi zaboravljaju kako da maksimalno opšte dobro raspodele na one kojih se ono tiče. Zbog njihove ravnodušnosti prema ovom važnom pitanju, Hefe oštro kritikuje utilitariste, jer dopuštaju postojanje i robovlasničkog i kastinskog sistema društva, samo ako ono omogućuje maksimalno kolektivno dobro.

Četvrto poglavlje ove knjige obuhvata problem odnosa prava i prirodnog prava. U kontekstu razmatranja ovog pitanja, Hefe se bavi ključnim momentima geneze pojma prirodnog prava, čiji početak, za njega, predstavlja Antigonino suprotstavljanje kralju Kreontu zasnovano na „nepisanim božanskim zapovestima koje su nepromenljive i koje ne potiču od danas ili od juče.“ Hefe pokazuje da je, od antike do modernog doba, prirodno pravo, u okviru različitih političkih epoha, više puta menjalo svoju legitimacionu osnovu. Ukupnost važećih pravnih obaveza, koje postoje pre pozitivnog prava, i koje stoje iznad njega, Grci su nazivali onim u prirodi ispravnim, odnosno pravednim (*phusei, physikon dikaion*). Latinska tradicija prirodnog prava, govori o prirodnom pravu (*ius naturae*) ili o prirodnom zakonu (*lex naturae*), dok, pod uticajem hrišćanstva u srednjem veku, prirodno pravo poprima attribute božanskog prava (*ius divinum*) ili večnog zakona (*lex aeterna*). Značajan preokret u shvatanju prirodnog prava, po Hefeovom mišljenju, dogodio se u epohi prosvetiteljstva, u kojoj pojam prirode dobija obeležja umnosti, pa se, shodno tome, u prosvetiteljskom filozofskom i pravnom diskursu koristi termin – umno pravo. Međutim, ono suštinsko u shvatanju prirodnog prava, po Hefeu, nije u tome, što se, u svojoj težnji za legitimacijom, prirodno pravo, u različitim istorijskim epohama, oslanja na svetski poredak, suštinu čoveka, ili kantovski praktički um, već je ovde ključno to, da razvitak evropskog pravnog mišljenja počiva na suprotnosti koja postoji između prirodnog i postojećeg pozitivnog prava. Prema Hefeu, to potvrđuje i činjenica da su veliki mislioci prirodnog prava, Grocijus, Pufendorf i Tomazijus, bili zainteresovani za filozofiju prava, dok su se, s druge strane, veliki filozofi, Lok, Ruso, Kant i Hegel, u svojim filozofskim spisima, intenzivno bavili pravnom teorijom. S temeljitošću svojstvenom njihovoj filozofskoj misli, oni tragaju za načelima koja će doprineti stvaranju modernog oblika zajednice, demokratske, pravne i ustavne države s njenom religijskom neutralnošću, s njenim odvajanjem ličnog morala i političke pravde. Hefe primećuje, da je, u prvoj polovini 19. veka, došlo do prekida u tradiciji prirodnog prava koja je obnovljena tek posle negativnog iskustva sa Trećim Rajhom. Iako je, posle Drugog svetskog rata, započela revitalizacija teorije prirodnog prava u različitim savremenim filozofskim teorijama i političkim ideologijama, istovremeno je došlo do oživljavanja i pravnog pozitivizma. Pozitivizmu se

ovde, međutim, suprotstavlja nova ugovorna teorija, nadahnutu novovekovnim shvatanjem prirodnog prava. Međutim, zbog toga što je u međuvremenu došlo do shvatanja da je pojam prirodnog prava zastareo, Hefe ističe, da se, u najnovijim debatama radije govori o „teorijama pravde“.

Razmatrajući ključne prigovore teoriji prirodnog prava, koji se odnose na teorijsku neodređenost ovog pojma, nedostatak prinude, koja karakteriše pozitivno pravo i etički relativizam koji se nalazi u osnovi prirodnog prava, Hefe smatra, da oni koji stavljaju ove prigovore previdaju, da se nepreciznost pojma prirodnog prava može umanjiti njegovom kontekstualizacijom, dok se, u drugom slučaju, problem rešava jasnim isticanjem razlike između prirodnog i pozitivnog prava, jer ono sebe odlučno shvata kao ne-pozitivnu instituciju. Kad je reč o prigovoru etičkom relativizmu, Hefe ističe, da se često zaboravlja, da protiv ovog prigovora svedoči ne samo društvena stvarnost, koja sadrži mnoštvo međukulturnih srodnosti, nego i metodska greška koja se sastoji u zameni trebanja i bića.

Hefe posebno ističe da se, u ovim prigovorima protiv prirodnog prava, zanemaruje kritički karakter prirodnog prava. Stoga, on smatra, da, u okviru teorije države i prava koja izlazi van okvira onog pozitivnog, specifično prirodno-pravna argumentacija dobija kritički karakter tek kad pojam „priroda“ shvatimo u smislu autoriteta koji nam daje određene pravne norme. Po Hefeovom mišljenju, do toga može da se dođe na deskriptivni, teleološki i moralni način. U deskriptivnom smislu, pod pojmom „priroda“, Hefe ima u vidu ukupnost aspekata čoveka i sveta, koji određuje prostor u kojem čovek, bilo kao pojedinac, bilo kao grupa ili rod, može da bude delatan. Kad je reč o odgovarajućem prirodnom pravu, mora se razmišljati o pitanju: kako to, da priroda ima pravnu snagu normiranja prema čemu čovek može da zauzme stav i šta on, već prema svojim interesima, može da prizna ili pak nastoji da izmeni. U oba slučaja, priroda, po Hefeu, ima samo faktičko, ali ne i normativno značenje. Ona je, za njega, biće iz kojeg se natpozitivne norme mogu izvesti samo po cenu logičke greške, takozvane greške izvođenja trebanja iz bića.

Teleološko mišljenje o prirodi, koje odgovara takvom pojmu prirode, vraća se, po Hefeovom mišljenju, pre svega, na Aristotela i, polazeći od njega, razvija značajnu istoriju ovog delovanja. Kod Aristotela priroda se shvata kao proces rasta i razvoja, čija pokretač-

ka snaga leži u onome što raste, i koje se dovršava tamo gde mogućnosti, položene u izvornoj klici, dolaze do optimalnog ostvarenja svoje suštine. Pri tome se izbegava jasno razdvajanje između prirodnih činjenica, bića i idealnih normi trebanja. Kad Aristotel tvrdi da je čovek, po svojoj prirodi političko biće, to, po Hefeu, ne znači, da su sve premise te tvrdnje, u strogom smislu, iskazi o biću, niti se konkluzijom ističe zahtev sa trebanjem. Naprotiv, ono što Aristotel tvrdi, jeste, po Hefeovom mišljenju, da čovek, u političkoj zajednici, ima najbolje šanse za dobar, ispunjen, život.

Kratak osvrt u osvetljavanju fenomena pravde, Hefe je posvetio veoma uticajnoj savremenoj teoriji proceduralne pravde. On ovde ističe tri modela proceduralne pravde: čisti, nesavršeni i savršeni, ali smatra, da nijedan od ovih modela pravde ne poseduje teorijsku niti praktičku uverljivost. Pred svakim od ovih modela, postavlja se pitanje, kako da se, u spornim situacijama, omogući lična nezavisnost sudije, javnost postupka, adekvatan pravni lek, mogućnost žalbe i revizije postupka, kao i procesni rokovi. Osnovna Hefeova zamerka svim modelima proceduralne pravde jeste u tome, da, bez garantovanja pravne sigurnosti, koja treba da omogući ove pravne procedure, nema ni stvarne pravde.

Celu prethodnu analizu problema pravde, Hefe nastoji da na imperativan i koncizan način formuliše u obliku tri devise, koje glase: živi časno; nikome ne čini nepravdu; i – garantuj svakome ono što je njegovo. Međutim, da bi ova, na prvi pogled, veoma jednostavna pravila, mogla da se realizuju u realnom životu savremenog individuuma, ili zajednice, neophodno je izgraditi respektabilne pravne institucije i razviti visok nivo moralne i pravne građanske kulture. Stoga, Hefe, sasvim razumljivo, u svojoj raspravi, najviše prostora posvećuje razmatranju različitih oblika pravde, nastalih u modernoj i savremenoj epohi. To je sasvim razumljivo, jer je, u ovom razdoblju, nastalo najviše filozofskih i pravnih teorija i institucija koje treba da omoguće pravедniji život pojedinca i kolektiva, tj. da, u okolnostima kad je pravda narušena, ili ugrožena, reaguju i zaštite one čija su prava ugrožena.

Završno poglavlje Hefeove knjige posvećeno je razmatranju problema pravde u kontekstu teorije ljudskih prava, krivične pravde, tolerancije i mogućnostima zasnivanja pojma globalne pravde. U okviru ovih razmatranja, autor posebnu pažnju posvećuje različitim

strategijama u ostvarivanju i zaštiti pravde, kao što su, na primer, građanska neposlušnost i humanitarna intervencija.

Za razliku od Kelzena, koji, u kontekstu svoje teorije čistog prava, na radikalni način, kritikuje najpoznatije evropske filozofske i pravne teorije pravde, i ukazuje na neodrživost ovog pojma, Hefe, i pored svog kritički diferenciranog odnosa prema pojmu pravde, i dalje veruje, da pravda, kako u antičkom, tako i u savremenom dobu, predstavlja jednu od temeljnih vrednosti individualnog i društvenog života. Na eksplicitan način, to pokazuje i Hefeova završna tvrdnja, u kojoj nemački filozof ističe da su, od pravde, po svojoj vrednosti i značaju za ljudski život, važniji samo – osećaj za zajednicu i prijateljstvo.